

লৌহিত্য সাহিত্য সেতু: সহযোগী বিদ্বানৰ দ্বাৰা পুনৰীক্ষিত দ্বিভাষিক ই-আলোচনী
বৰ্ষ: ২; সংখ্যা: ৩; জুলাই-ডিচেম্বৰ, ২০২১

চাৰ্বাক দৰ্শন আৰু নৱকান্ত বৰুৱাৰ কবিতা 'চাৰ্বাক'

✍ ড° শিপ্রা পাইক

প্রত্যেক মানুহৰেই নিজাববীয়াকৈ এটা জীৱন দৰ্শন থাকে যাক মূল কৰি তেখেতে নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টা কৰে। নাস্তিকতাবাদৰ অন্যতম দৰ্শন হ'ল চাৰ্বাক দৰ্শন। অৰ্থাৎ Eat Drink and Merry is the bohemian way of life হৈছে চাৰ্বাক দৰ্শনৰ মূল কথা। চাৰ্বাকৰ মতে, 'মৰণমের অপবৰ্গ' অৰ্থাৎ মৃত্যুতেই মোক্ষ। স্বৰ্গ বুলি কোনো ঠাই নাই।

ভাৰতীয় দৰ্শন প্রধানকৈ আধ্যাত্মিক। ভাৰতীয় ন-খন দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত ছখন আন্তিক দৰ্শন আৰু তিনিখন নাস্তিক দৰ্শন। আন্তিক দৰ্শন মানে যি সকলে বেদৰ প্ৰামাণ্য স্বীকাৰ কৰে আৰু নাস্তিক দৰ্শন মানে যি সকলে বেদৰ প্ৰামাণ্য স্বীকাৰ নকৰে। ষড়দৰ্শনৰ মানে

সাংখ্য, যোগ, ন্যায়, বৈশেষিক, মীমাংসা আৰু বেদান্তক আন্তিক দৰ্শন আৰু চাৰ্বাক, বৌদ্ধ জৈন দৰ্শনক নাস্তিক দৰ্শন কোৱা হয়।

যদিও ভাৰতীয় দৰ্শন প্রধানকৈ আধ্যাত্মিক তথাপিও কোনো কোনো ঠাইত জড়বাদ বা বস্তুবাদৰ ধাৰণাও পোৱা যায়। অৱশ্যে চাৰ্বাক মতবাদৰ এটা সামগ্ৰিক ৰূপৰেখা পোৱা যায় জয়ৰাশি ভট্টৰ 'তত্ত্বোপপ্লৱসিংহ' নামৰ গ্ৰন্থত। ভাৰতীয় দৰ্শনসমূহৰ ভিতৰত একমাত্ৰ চাৰ্বাক দৰ্শনকেই জড়বাদী দৰ্শন বুলি জনা যায়। জড়বাদ অনুসৰি জড়ই পৰমতত্ত্ব। জড়ৰ পৰা সমগ্ৰ বিশ্বৰ জাগতিক বস্তুসমূহৰ সৃষ্টি হয়। আনকি মন বা চেতনাও জড়ৰ পৰাই উৎপত্তি হয় আৰু জড়তেই বিলীন হৈ যায়। জড়বাদী দৰ্শন হ'ল ভোগবাদী দৰ্শন, সেয়েহে

খাই-বৈ জীয়াই থকাই হ'ল চাৰ্বাক দৰ্শনৰ মূল উদ্দেশ্য।

কিন্তু চাৰ্বাক শব্দৰ উৎপত্তিৰ বিষয়ে পণ্ডিত সকলৰ মাজত মতবিৰোধ দেখা যায়। কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে 'চাৰ্বাক' শব্দটো 'চৰ্ব', ধাতুৰ পৰা আহিছে। 'চৰ্ব' শব্দৰ অৰ্থ হ'ল 'চোবোৱা' অৰ্থাত 'খোৱা'। এই দৰ্শনৰ মূল সূত্র হৈছে খোৱা, পিয়া আৰু আনন্দ কৰা। ষড়দৰ্শন 'সমুচ্চয়ৰ' টীকাকাৰ গুণৰত্নৰ মতে, পাপ, পুণ্য প্ৰভৃতি পৰোক্ষ তত্ত্বক চৰ্বন বা 'নাশ' কৰা হয় বাবে ইয়াক চাৰ্বাক দৰ্শন বুলি কোৱা হয়। আন কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে চাৰ্বাক শব্দটো 'চাৰু' আৰু 'বাক' এই দুটা শব্দৰ পৰা আহিছে। 'চাৰু' মানে হ'ল মধুৰ আৰু 'বাক' মানে হ'ল 'বচন' বা 'কথা'। গতিকে চাৰ্বাক শব্দৰ অৰ্থ হ'ল মধুৰ মধুৰ কথা কোৱা।

চাৰ্বাক দৰ্শন হৈছে, 'যাৱজ্জীবেত্ সুখং জীৱেত্, ঋণু কৃত্বা ঘৃতং পিবেত্, ভগ্নীভূতস্য দেহস্য পুনৰাগমনং কুতঃ। অৰ্থাৎ যিমান দিন

জীয়াই থাকিব পাৰে হ'লেও ঘি খাবা। এই দেহ এবাৰ ভগ্নভূত হ'লে আৰু উভতি নাহে। বহুতো পণ্ডিতে আকৌ বৃহস্পতিকে চাৰ্বাক দৰ্শনৰ প্ৰতিষ্ঠাপক বুলি ক'ব খুজে।

আকৌ বহুতে ভাবে যে মানুহৰ মুখে মুখে এই দৰ্শন প্ৰচলিত হৈ অহা বাবে ইয়াক লোকায়ত দৰ্শন নামেৰেও জনা যায়। অহেতুক বৈদিক ধৰ্মৰ বিৰোধিতা কৰি সাধাৰণ মানুহৰ সুখৰ কথা চিন্তা কৰাৰ বাবে ইয়াক লোকায়ত দৰ্শন বুলি কোৱা হয়। লোকায়ত শব্দৰ ব্যুৎপত্তিগত বা আভিধানিক অৰ্থ হ'ল 'লোকেষু আয়তঃ'। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল যিটো কথা মানুহৰ মাজত প্ৰচলিত। বৈদিক চিন্তাধাৰাৰ প্ৰতি চাৰ্বাকৰ বিশ্বাস একেবাৰেই নাছিল। বেছিভাগ মানুহে বা সাধাৰণ মানুহে চাৰ্বাক সকলৰ কথাবোৰ সাদৰেৰে গ্ৰহণ কৰে বাবেও চাৰ্বাক দৰ্শনক লোকায়ত দৰ্শন বুলি কোৱা হয়। বহুতে আকৌ 'লোক' শব্দটো মৰ্ত্যলোকৰ অৰ্থত লৈছে। চাৰ্বাক সকলে মৰ্ত্যলোকৰ বাহিৰে স্বৰ্গ, পাতাল আদিক বিশ্বাস নকৰে। চাৰ্বাক সকলে অকল

ইহজীৱনতহে বিশ্বাস কৰে। চাৰ্বাক মতে মৰণমেব অপবৰ্গ। ড° সৰ্বপল্লী ৰাধাকৃষ্ণনেও ‘লোকায়তঃ’ শব্দক জড়বাদৰ সংস্কৃত শব্দ বুলি কৈছে। চাৰ্বাক দৰ্শন যে জড়বাদী এই বিষয়ে কোনো মতবিৰোধ নাই। মানুহৰ স্বাভাৱিক প্ৰবৃত্তি আৰু প্ৰবণতা অনুসৰিয়েই এই মতবাদ ৰচিত।

চাৰ্বাক সকলৰ মতে জীৱজগতৰ সৃষ্টিৰ কাৰণ চাৰি প্ৰকাৰৰ ভৌতিক পদাৰ্থ। চাৰ্বাক দৰ্শনত পৃথিৱী, পানী, অগ্নি আৰু বায়ু এই চাৰিটা তত্ত্ব বুলি স্বীকৃত। এই চাৰিটা পদাৰ্থই সকলো বস্তুৰ মূল উপাদান। এই চাৰিটা পদাৰ্থ যেতিয়া দেহাদিৰ আকাৰত পৰিণত হয় তেতিয়া তাৰ পৰাই চৈতন্যৰ সৃষ্টি হয়। দেহৰ বিনষ্ট হোৱাৰ লগে লগে চৈতন্যও বিনষ্ট হয়। চাৰ্বাক সকলৰ মতে এই চৈতন্য বিশিষ্ট দেহেই আত্মা। দেহৰ অতিৰিক্ত আত্মা নামক কোনো বস্তুৰ অস্তিত্ব থকাৰ কোনো প্ৰমাণ নাই। চাৰ্বাকে কেৱল প্ৰত্যক্ষৰ প্ৰমাণ স্বীকাৰ কৰে, অনুমান প্ৰভৃতিৰ প্ৰামাণ্য স্বীকাৰ নকৰে। অৰ্থাৎ ক্ষিত্তি(পৃথিৱী বা মাটি), অপ(পানী), তেজ(অগ্নি)

বা বায়ু। ব্যোম বা আকাশ প্ৰত্যক্ষ গোচৰ নহয় কাৰণে চাৰ্বাক সকলে ইয়াৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰা নাই। ইন্দ্ৰিয় গ্ৰাহ্য জগতৰ সকলো বস্তু এই চাৰি উপাদানৰ সমষ্টি। মানুহৰ ভিতৰত অজড় আত্মা থকাৰ কোনো প্ৰমাণ নাই। মানুহ যথার্থতে জড় উপাদানৰ সমষ্টি। ক্ষিত্তি অপ তেজ আৰু বায়ুৰ কোনোটোতে চৈতন্য নাথাকিলেও এই উপাদান কেইটাৰ সমন্বয়ত প্ৰাণবিশিষ্ট দেহৰ উৎপত্তি হয় আৰু তাৰ মাজত চৈতন্যও দেখা যায়। দেহৰ মৃত্যুৰ লগে লগে চৈতন্যও লোপ পায়। পূৰ্বজন্ম, কৰ্মফল ইত্যাদি এই দৰ্শনে মানি নলয়। জড় উপাদান সমূহৰ সমন্বয়ৰ ফলতেই এই বিশ্বৰ সৃষ্টি হৈছে। গতিকে স্ৰষ্টাৰ অস্তিত্ব কল্পনা কৰাৰ কোনো আৱশ্যকতা নাই।

ঈশ্বৰক যিহেতু প্ৰত্যক্ষ কৰিব নোৱাৰি গতিকে চাৰ্বাকপন্থীৰ মতে ঈশ্বৰও অস্তিত্বহীন। সেয়েহে নৱকান্ত বৰুৱাৰ ‘চাৰ্বাক’ কবিতাটোত কবিয়ে এই বিষয়ে উল্লেখ কৰি কৈছে যে-

‘ঈশ্বৰক ঢাকি থ’ই

সংহিতাৰ অনুস্বৰ বিসৰ্গৰ স্তূপৰ মাজত

তুমি বন্ধু আহিলা ওলাই

স্বাধীন মানুহ হৈ মুকলি বাটেৰে

ইয়াতে কবি নৱকান্ত বৰুৱাদেৱে ঈশ্বৰ
আৰু বেদ দুয়োৰেই বিৰোধিতা কৰিছে।

আৰু কৈছে-

মাথোঁ পথ, পথেই মাথোন সঁচা

এই পৃথিৱীত

ঈশ্বৰত বিশ্বাসৰ আফিঙেৰে মিলি অমৃত

তুমি ন কৰিলা পান।

কিয়নো কৰিবা?

হেয় কৰি ধূলিৰ বুকুৰ এই স্নেহময়ী

পৃথিৱী প্ৰিয়াক

কিয় তুমি বিচাৰিবা স্বৰ্গ

এই অংশটোৱে অমৃতমন্ত্ৰন অৰ্থাৎ দেৱতা

আৰু অসুৰৰ মাজত অমৃতকলৈ যুঁজৰ কাহিনী

আমাক মনত পেলাই দিয়ে। ইয়াত ঈশ্বৰৰ

বিশ্বাস আৰু স্বৰ্গৰ ধাৰণাক কবি নসাৎ কৰিছে।

নৱকান্ত বৰুৱাৰ মতে ইমান ধুনীয়া পৃথিৱী এৰি

কাল্পনিক অপ্রত্যক্ষ স্বৰ্গৰ কল্পনাও অস্তিত্বহীন

আৰু বৃথা।

চাৰ্বাক দাৰ্শনিক সকলৰ মতে উপাদান

কাৰণসমূহ অন্তৰ্নিহিত গুণ বিশিষ্ট। বিশ্বজগত

কোনো পূৰ্বপৰিকল্পিত ফল নহয়। উপাদান

কাৰণবোৰ অন্তৰ্নিহিত নিয়ম অনুসৰি

উপাদানবোৰ একত্ৰিত হৈ বিশ্বজগতৰ সৃষ্টি

কৰে। সেইবাবে বিশ্বসৃষ্টি উপাদানসমূহৰ এক

আকস্মিক ফল বুলিহে ক'ব পাৰি। গতিকে

পৰজন্মত সুখ পাবলৈ বা ঈশ্বৰক তুষ্ট কৰিবলৈ

বৈদিক যাগ-যজ্ঞৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই।

ভাৰতীয় আন আন সম্প্ৰদায়ে আত্মাৰ

মুক্তি বা (মোক্ষ স্বীকাৰ কৰে কিন্তু চাৰ্বাক মতে

‘মৰণমৰ অপবৰ্গ’ অৰ্থাৎ মৃত্যুৰ লগে লগে মানৱ

জীৱনৰ পৰিসমাপ্তি ঘটে। মুক্তিয়ে যদি আত্মাৰ

পৰা দেহৰ বিচ্ছেদ বুজায় তেন্তে ই সম্ভৱ নহয়।

কাৰণ আত্মা আৰু দেহ অভিন্ন। ‘মৃত্যুৰ পিছত’

নামৰ লিখনিত কবিয়ে মৃত্যুৰ পিছত দেহৰ

অংগপ্রত্যংগ দান কৰি সমাজৰ কামত জীৱন উচৰ্গা কৰাক বেছি মান্যতা দিছিল।

চাৰ্বাক দৰ্শনৰ সমগ্ৰ তত্ত্ব জ্ঞান, বিজ্ঞান যুক্তি তৰ্কৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। প্ৰত্যক্ষই হ'ল জ্ঞান লাভৰ একমাত্ৰ উপায়। এই দৰ্শনে অনুমান, শব্দ, উপমান আদি প্ৰমাণক স্বীকাৰ নকৰে। ইন্দ্ৰিয় প্ৰত্যক্ষ অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা যি জ্ঞান পাব পাৰি সেয়াহে সত্য। পঞ্চ ইন্দ্ৰিয়ৰ দ্বাৰা যি বিষয়ে অনুভৱ হয় অকল তাৰহে অস্তিত্ব আছে। মানুহৰ জীৱনৰ চাৰি প্ৰকাৰৰ প্ৰধান পুৰুষাৰ্থ যেনে ধৰ্ম, অৰ্থ, কাম আৰু মোক্ষ। 'অৰ্থ' আৰু 'কাম' এই দুটাক জীৱনৰ লক্ষ্য হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছে চাৰ্বাকপন্থী সকলে।

চাৰ্বাক দৰ্শনৰ জড়বাদী মতবাদ অকল ভাৰতীয় দৰ্শনতে নহয় বিশ্বদৰ্শনৰ ইতিহাসত এক ব্যতিক্ৰমী মতবাদ। চাৰ্বাকৰ মতে চৈতন্য বিশিষ্ট দেহেই আত্মা। এই দৰ্শন হ'ল অন্ধবিশ্বাস মুক্ত দৰ্শন। এই দৰ্শনে প্ৰত্যক্ষ আৰু যুক্তিৰ সহায়তে মানৱ জীৱন পৰিচালিত কৰে। এই দৰ্শনে

ভাৰতীয় দৰ্শনৰ বহুসংখ্যক ভাৰধাৰাৰ পৰা মুক্ত কৰিছে। এই দৰ্শনে ভাৰতীয় দৰ্শনৰ মূল সমস্যাসমূহ উত্থাপন কৰি পৰোক্ষভাৱে হ'লেও কিছু ক্ষেত্ৰত ভাৰতীয় দৰ্শনক যুক্তিবাদী আৰু বিচাৰবাদী হ'বলৈ বাধ্য কৰিছে।

আচলতে চাৰ্বাক সকলৰ দৰ্শন সাধাৰণ মানুহৰ দৰ্শন নাইবা সমাজবাদী দৰ্শন। নৱকান্ত বৰুৱাদেৱ আছিল সাধাৰণ মানুহৰ কবি। চাৰ্বাক দৰ্শন ইমানে সহজ-সৰল যে নিৰক্ষৰ মানুহেও এই দৰ্শনৰ তত্ত্ববোৰ সহজেই অনুধাৱন কৰিব পাৰে।

নৱকান্ত বৰুৱা আছিল প্ৰতীকী কবি। সেয়েহে কবিয়ে 'চাৰ্বাক' কবিতাৰ শেষত কৈছে-

'মুকলি আকাশ আৰু অন্তহীন পথ

তাৰ মাজে দিয়ে আমি যাম আগবাঢ়ি

হেলাক উপেক্ষা কৰি

জনতাৰ এই নিৰ্জনতা।'

জীৱন কেতিয়াও থমকি নৰয়, জীৱনৰ

শেষ কেতিয়া হ'ব সেইটো আমি কোনেও ক'ব

নোৱাৰো। সেইকাৰণে কবি কৈছে অন্তহীন পথৰ কথা। আৰু যদিও জনবহুল এই দেশ, জনতাই পৰিপূৰ্ণ এই দেশ, তথাপি সকলোৱে যেন একোটা প্ৰচলিত ধাৰা মানিহে চলি আছে, কোনো প্ৰতিবাদী কণ্ঠ নাই। জনতা থাকিও নিৰ্জনতা বিৰাজমান। কবি প্ৰচলিত ব্ৰাহ্মণ্য-ধৰ্মৰ, কৰ্মকাণ্ড, বৈদিক ৰীতি-নীতি, সংস্কাৰ ইত্যাদি সকলো উপেক্ষা কৰি আগবাঢ়ি যোৱাৰ সপোন দেখিছে।

নৱকান্ত বৰুৱাদেৱৰ ‘চাৰ্বাক’ কবিতাটিত আমি চাৰ্বাক দৰ্শনৰ অনুৰণন বিচাৰি পাওঁ। বৰ্তমান আধুনিকতাৰ যুগত আধ্যাত্মিক কথাটো অতি গৌণ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। আধুনিক কবিতাত ঈশ্বৰৰ স্থান নাই বুলিয়েই ক’ব পাৰি। পৃথিৱীৰ সন্তান পঞ্চভূতৰ পৃথিৱীতেই বিলীন হয় যদিও চাৰ্বাকসকল পঞ্চভূতৰ ভিতৰত আকাশ বা বোমাক স্বীকাৰ নকৰে। কবি নৱকান্ত বৰুৱা পৃথিৱীক আৰু পৃথিৱী সম্বন্ধীয় যিকোনো বস্তু খুব ভাল পাইছিল। পৃথিৱীখনেই তেওঁৰ বাবে এখন

ঘৰ আছিল আৰু সেয়েহে তেওঁৰ সৃষ্টিৰাজিৰ ওপৰতো অধিকাৰ আছে পৃথিৱীৰেই। এক অৰ্থত সেয়া কেৱল তেওঁৰ আৰু পৃথিৱীৰ। কবিৰ মতে পৰকাল বুলি একোৱেই নাই। নৱকান্ত বৰুৱাদেৱৰ মতে, ‘পথেই মাথোন সঁচা এই পৃথিৱীত।’

বৰুৱাদেৱৰ লিখনিত চাৰ্বাক চিৰআধুনিক কবি অৰ্থাৎ যুগে যুগে চাৰ্বাক সকলৰ আধুনিক চিন্তাধাৰা চিৰকাল বজায় থাকিব। ইয়াৰ উপৰি চাৰ্বাকক কবি তৰুণ কবি বুলি, পৃথিৱীৰ কবি বুলি সম্বোধন কৰিছ। ‘প্ৰাৰ্থনা’, ‘আইলৈ চিঠি: নৰকৰ পৰা’ ইত্যাদি কবিতাতো কবিয়ে নিজৰ জীৱন-দৰ্শনৰ কথা লিখিছিল। পৃথিৱীৰ গছ-গছনি, মানুহ, অৰণ্যৰ পৰিবেশে তেখেতক আকৰ্ষিত কৰিছিল। কবিৰ মতে মুকলি আকাশৰ তলত জীৱনৰ সুখ-দুখৰ সৈতে অন্তহীন পথ অতিক্ৰম কৰি আগবাঢ়ি যোৱাতেই জীৱন।

সহায়ক গ্ৰন্থ:

১. মোৰ আৰু পৃথিৱীৰে, প্ৰকাশক বণবীৰ ভাটিয়া, পকেট বুক চেণ্টাৰ, পল্টনবজাৰ, গুৱাহাটী-৮, প্ৰথম প্ৰকাশ ১৯৭৩ চন, দ্বিতীয় প্ৰকাশ ১৯৯০চন, পৃষ্ঠা সংখ্যা-৩৩।
২. সায়েন মাধবীয় সৰ্বদৰ্শন সংগ্ৰহ, সত্যজ্যোতি চক্ৰবৰ্তী, সাহিত্যশ্ৰী, কলিকতা, তৃতীয় মুদ্ৰণ, ১৯৯৬।
৩. গান আৰু কবিতা সমগ্ৰ, নৱকান্ত বৰুৱা, ভৱানী প্ৰিণ্ট এণ্ড পাব্লিকেশ্যনচ, ২০১১ চন।
৪. নৱকান্ত বৰুৱাৰ ঘৰুৱা মেল, সম্পাদনা সুৰেশ শৰ্মা, লয়াৰ্ছ বুক ষ্টল, পান বজাৰ, গুৱাহাটী, অসম, ১৯৯৪ চন, পৃষ্ঠা সংখ্যা ১৯৪।
৫. পাশ্চাত্য কাব্যধাৰা আৰু অসমীয়া কবিতা, ড° পৰাগ কুমাৰ ভট্টাচাৰ্য, বনলতা পানবজাৰ গুৱাহাটী, ২০০৬ চন।
৬. কবিতাৰ ভাষা আৰু অন্যান্য প্ৰবন্ধ, উপেন্দ্ৰ নাথ সৰ্মা, ২০০৫।

যোগাযোগৰ ঠিকনা:

সহকাৰী অধ্যাপক

সংস্কৃত বিভাগ

আৰ্য বিদ্যাপীঠ মহাবিদ্যালয়

ই-মেইল: paiksipra@gmail.com